

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК СПОСІБ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка ІV курсу, групи 6.0539-2
спеціальності 053– Психологія
освітня програма: Психологія
Ярмачок Катерина Дмитрівна
Керівник: Кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
освітньої діяльності Козич І.В
Рецензент: Кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології Ткалич М.Г.

Запоріжжя - 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Ярмачок Катерина Дмитрівна

Тема роботи: Арт-терапія як спосіб корекції девіантної поведінки у підлітків
керівник роботи Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки освітньої діяльності Козич І.В

затверджені наказом ЗНУ від «22» 02 2023 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати основні передумови виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці; охарактеризувати специфіку прояву девіантної поведінки у важких підлітків; обґрунтувати арт-терапію як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків; експериментально дослідити використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків; розробити рекомендації щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у важких підлітків.
5. Перелік графічного матеріалу: 7 малюнків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Козич І.В., доцент		
Розділ 1	Козич І.В., доцент		
Розділ 2	Козич І.В., доцент		
Висновки	Козич І.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	Квітень-травень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	травень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	травень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2023 р.	Виконано

Студент _____ К. Д. Ярмачок

Керівник роботи _____ І. В. Козич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 43 сторінок, 7 малюнків, 28 джерел, 4 додатка.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

Об'єкт дослідження – важкі підлітки.

Предмет дослідження – використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

В основу дослідження покладено припущення про те, що найбільш ефективний вплив на корекцію девіантної поведінки у важких підлітків здійснить арт-терапія.

Методи дослідження: теоретичні: (аналіз і синтез літератури з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів); емпіричні (психодіагностичні методики для дослідження девіантної поведінки у важких підлітків).

Наукова новизна дослідження полягають у тому, що:

- обґрунтовано та досліджено специфіку використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків;
- розширено, уточнено та доповнено вивчення наступних особистісних утворень: суспільної адаптованості, ініціативності, автономності, моральності, тривожності важких підлітків;
- набуло подальшого розвитку вивчення особливостей використання арт-терапії як інноваційного засобу корекції девіантної поведінки.

ДЕВІАНТНІСТЬ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ВАЖКІ ПІДЛІТКИ, АРТ-ТЕРАПІЯ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК

SUMMARY

Yarmachok K.D. Art Therapy as a Way of Correction of Deviant Behavior of Teenagers

Bachelor's thesis: 43 pages, 7 figures, 28 sources.

The purpose of the work is the theoretical substantiation and empirical study of art therapy as a way of correcting deviant behavior in difficult teenagers.

The object of the study is difficult teenagers.

The subject of the research is the use of art therapy as a way of correcting deviant behavior in difficult teenagers.

The research is based on the assumption that art therapy will have the most effective effect on the correction of deviant behavior in difficult teenagers.

Research methods: theoretical: (analysis and synthesis of literature on the selected problem, synthesis and generalization of the obtained results); empirical (psychodiagnostic methods for studying deviant behavior in difficult teenagers).

The scientific novelty of the research is that:

- the specifics of the use of art therapy as a way of correcting deviant behavior in difficult teenagers were substantiated and investigated;
- expanded, clarified and supplemented the study of the following personal formations: social adaptability, initiative, autonomy, morality, anxiety of difficult teenagers;
- the study of the peculiarities of the use of art therapy as an innovative means of correction of deviant behavior gained further development.

DEVIANCE, DEVIANT BEHAVIOR, DIFFICULT TEENAGERS, ART-THERAPY, ADOLESCENT AGE.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦИФІКИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	9
1.1. Поняття «девіантної поведінки» у науковій літературі.....	9
1.2. Основні передумови виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці.....	13
1.3. Специфіка прояву девіантної поведінки у підлітків.....	16
1.4. Арт-терапія як спосіб корекції девіантної поведінки у підлітків.....	20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК СПОСОБУ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.....	24
2.1. Емпіричне дослідження.....	24
2.2. Аналіз дослідження.....	25
2.3. Рекомендації психологів щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у підлітків.....	34
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41
ДОДАТКИ.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні, в психологічній практиці, вивчення специфіки прояву деструктивної поведінки в підлітковому віці, є дуже затребуваним.

Сучасні підлітки характеризуються труднощами у взаєминах з оточуючими людьми, поверхневими почуттями, звичкою жити за вказівкою інших, складністю у взаємовідносинах, порушеннями у сфері самосвідомості (що проявляється в різних формах агресивної та деструктивної поведінки). Їм характерні відхилення у спілкуванні з дорослими, що призводить до переживання своєї непотрібності, втрати своєї цінності та цінності іншої людини.

Найбільш рельєфно типові особливості важковиховуваної дитини виявляються у підлітковому віці, не випадково цей вік також часто називають «важким». Тому дослідження специфіки прояву деструктивної поведінки в підлітковому віці та способів корекції такої поведінки, допоможуть психологам та соціологам надати допомогу таким дітям. І завдяки соціально-психологічній профілактиці важкої поведінки підлітків, застерегти молодь від розвитку порушень у сфері самосвідомості.

Така актуальність проблеми зумовила вибір теми бакалаврської роботи: «Арт-терапія як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків».

Метою роботи є теоретичне та емпіричне дослідження арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

Об'єкт дослідження – важкі підлітки.

Предмет дослідження – використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

Гіпотезою дослідження є припущення, що найбільш ефективний вплив на корекцію девіантної поведінки у важких підлітків здійснить арт-терапія.

Мета роботи передбачає виконання наступних завдань:

1. Охарактеризувати поняття «девіантної поведінки» у науковій літературі.
2. Проаналізувати основні передумови виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці.
3. Охарактеризувати специфіку прояву девіантної поведінки у важких підлітків.
4. Обґрунтувати арт-терапію як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків.
5. Експериментально дослідити використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.
6. Проаналізувати результати дослідження.
7. Розробити рекомендації щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

Методи та організація дослідження. В роботі використано: метод теоретичного аналізу психологічної літератури з проблеми, що вивчається; метод спостереження для отримання первинної інформації щодо поведінки, міжособистісних відносин підлітка; опитувальник Басса-Даркі для визначення рівня агресії; методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора для визначення рівня тривожності; методика «Недописана теза» для виявлення ставлення підлітка до сім'ї, своїх власних можливостей, виявлення цінностей, конфліктів, значимих переживань підлітка; методика вивчення соціалізованості особистості учня для виявлення ступеня суспільної адаптованості, ініціативності, автономності, моральності (М. І. Рожкова).

Теоретичне значення дослідження полягає в детальному та системному дослідженні питань пов'язаних з поставленою тематикою в даній роботі, а також має узагальнюючий характер і містить власні висновки і рекомендації з предмету дослідження.

Практичне значення дослідження. Результати даного дослідження можуть бути використані вчителями, батьками та практичними психологами, які працюють у шкільних закладах, соціальних та психологічних центрах, а також іншими фахівцями, які займаються даною психологічною проблемою.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється актуальністю теми дослідження, оскільки в роботі було систематизовано та удосконалено знання про використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦИФІКИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття «девіантної поведінки» у науковій літературі

Найскладніші, важко прогнозовані соціально-економічні та суспільно-моральні труднощі сучасного етапу у розвитку нашого суспільства, загострили проблему виховання та становлення молоді, оскільки вона виявилася найбільш чутливою до соціальних та психологічних змін. Зростання підліткової злочинності, суїциду, алкоголізму, наркоманії тощо сьогодні стає серйозною державною проблемою. До рішення цього питання звертаються на різних рівнях: правовому, медичному, психологічному, соціальному.

Деструктивна поведінка підлітків є також і актуальною психолого-педагогічною проблемою. Тому проблема відхилень у поведінці підліткового населення, розглядається сьогодні не як локальна проблема, а як одна з проблем у системі деструктивних векторів розвитку сучасного дитинства.

Причини відхилень у поведінці дитини виникають насамперед як результат політичної, соціальної та економічної нестабільності суспільства. На сьогоднішній день, велика кількість дослідників вказують на взаємозумовленість девіантних вчинків і деструктивних соціально-політичних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Ці проблеми були підняті ще в дослідженнях німецьких педагогів більш ніж 150 років тому (М. Бухкі, К. Магер, А. Дістервег, П. Наторп, Е. Борнеманн, Ф. Шліпер, Д. Пегелер і ін.). З самого моменту виникнення проблем девіантності і по теперішній час (М. Раттер, Т. Шульга, В. Слот, Х. Спаніард та ін. [14]).

Ряд дослідників (І. Булах та ін.) відзначають, що ще в давньоруський період була певна система роботи з важковиховуваними дітьми [3].

С. Білічева, до підлітків групи соціального ризику, відносить дітей з різними формами дезадаптації, що виражається у негативному засвоєнні соціальних ролей, навчальних програм, норм та вимог соціальних інститутів (сім'ї, школи).

Розглянемо детальніше поняття деструктивної поведінки в науковій літературі. К. Дубовик, зазначає, що: «визначення термінів «девіація», «девіантна поведінка», «деструктивна поведінка» є дуже різноманітними, однак практично усі вони виходять з протиставлення девіації – нормі, прийнятій в тому чи іншому суспільстві. Власне, якщо соціальна норма відсутня, то немає сенсу говорити про відхилення від неї. Таким чином, девіація найчастіше розуміється як акт відхилення від однієї або декількох соціальних норм. Девіантна поведінка є відмовою від постійного дотримання загальноприйнятих соціальних норм [9].

На думку, М. Кікалішвілі: «така поведінка – це відхилення, що характеризується прагненням до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану....» [10, 109].

Відносно динамічних характеристик девіантна поведінка може бути стійкою чи нестійкою, мати різну спрямованість та соціальну значимість.

Девіації різняться:

- за тривалістю (тимчасова, постійна, стійка, нестійка);
- за рівнем організації (стихійна, спланована, структурована, неструктурована);
- за спрямованістю на себе та інших (егоїстична, альтруїстична, експансивна, неекспансивна);
- за рівнем усвідомлення (усвідомлена, неусвідомлена);
- за кількістю осіб (індивідуальна, групова) [2, 10].

В. Глибова, під девіантною поведінкою, розуміє: «вчинок, дію людини, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим в даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам)» [8, 37].

М. Вагнер, розглядає девіантну поведінку, як: «відхилення від прийнятих у даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні, колективі, соціально-моральних норм і культурних цінностей, саморозвитку та самореалізації» [4, 45].

О. Кікінежді, визначає деструктивну поведінку, як: поведінку, що відхиляється від моральних норм даного суспільства і виділяє кілька основних варіантів:

- ухилення від навчальної та трудової діяльності;
- антигромадські дії насильницького, корисливого та сексуального характеру;
- зловживання алкоголем, вживання наркотичних та токсичних речовин;
- бродяжництво та азартні ігри.

Є. Змановська визначає девіантну поведінку, як: «дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених у даному суспільстві законів, що загрожують благополуччю інших людей і кримінально караються у своїх крайніх проявах» [14, 40].

Вчені також виділяють такі фактори виникнення девіантної поведінки: академічна неуспішність, емоційна незрілість, гіперактивність, порушення комунікації, самотність, шкідливі звички, соціальна некомпетентність [26; 28].

Таким чином, незважаючи на відмінності в трактуваннях, практично всі автори головним критерієм девіантної поведінки, вважають порушення соціальних норм, прийнятих в даному суспільстві.

Розглянемо також ознаки девіантної поведінки. М. Зелінський виділяє такі специфічні особливості, як:

- порушення не будь-яких, а найбільш важливих для даного суспільства і в даний час норм;
- негативна оцінка з боку інших людей, заподіяння реальних збитків особистості або оточуючим людям;
- багаторазова або тривала повторюваність, відсутність зв'язку з нестандартними, кризовими ситуаціями та психічною патологією;
- виражена індивідуальна та віково-статева своєрідність [13].

Отже, в результаті теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, ми встановили, що підлітки з девіантною поведінкою загалом мають низку типових особливостей:

- проблеми у навчанні, у взаєминах з батьками, друзями, вчителями, однокласниками;
- порушення формування життєвих цінностей, орієнтирів, ідеалів;
- пошук свободи через втечу від правил та норм, випробування себе та інших, пошук та розширення меж можливого;
- відсутність позитивних інтересів та цілей;
- переживання невдалості, проблемності, відсутність вольового самоконтролю;
- невідання знаходити адекватні засоби та способи поведінки у важких ситуаціях;
- відсутність поваги до оточуючих.

Таким чином, вивчивши сутнісні характеристики девіантної поведінки підлітків, є необхідність дати узагальнююче визначення поняття «девіантна поведінка підлітків»: під девіантною поведінкою підлітків ми розумітимемо вчинки і дії, що багаторазово повторюються, що суперечать найбільш важливим, загальноприйнятим правовим та громадським нормам, що завдають збитки оточуючим людям та особистості самого підлітка, що призводять до різних форм дезадаптації.

1.2. Основні передумови виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці

Кризові явища у сучасному українському суспільстві різко посилили прояви девіантної поведінки у підлітків. Надмірне соціальне розшарування включило механізми соціального порівняння.

У психолого-педагогічній літературі підлітковий вік стали відзначати у таких термінах як: «важкий», «критичний», «конфліктний». Часто дається вузьке визначення підліткового віку як пубертатного періоду, де основну позицію грає статеве дозрівання [22].

Першою з передумов появи девіантної поведінки у підлітковому віці є статеве дозрівання, як і інші зміни, пов'язані з розвитком організму, який впливає на психічний розвиток підлітка: по-перше – це ставлення підлітка до навколишнього світу, та порівняння себе з дорослими та однолітками; по-друге – це біологічні особливості, які є ключовими для розвитку людини, а їх вихід на якісно новий соціальний рівень, де реально формується свідоме ставлення до себе як до члену товариства, спричиняє різні відхилення, які і можуть проявлятися в появі та розвитку девіантної поведінки.

При цьому, хвилюючі підлітка моменти у поведінці багатьох підлітків, такі, як агресивність, жорсткість, підвищена тривожність, набувають стійкого характеру зазвичай у процесі спілкування, яке складається у різноманітних компаніях.

Підлітковий період гостро протікає від дитинства до дорослості, де явно переплітаються суперечливі тенденції розвитку. З одного боку, для цього складного періоду характерні такі негативні прояви підлітка:

- дисгармонічність у будові особистості;
- згортання раніше встановленої системи інтересів;
- протестуючий характер поведінки по відношенню до дорослих

[20].

Критично осмислюючи себе та оточуючих, підліток протестує проти «ханжества» дорослих, їхньої уявної праведності, при нерідкій брехливості вчинків. Підліток прагне не простої уваги до себе, а розуміння та довіри з боку дорослих [13; 11; 18].

Підліток прагне грати певну соціальну роль як серед однолітків, так й серед дорослих. У дорослому суспільстві утвердилася така позиція, яка перешкоджає розвитку соціальної активності підлітка – підліток це дитина, яка повинна слухатись. В результаті цього між дорослими та підлітками зростає психологічний бар'єр, прагнучи подолати який, багато хто з підлітків вдається до агресивних та деструктивних форм поведінки.

Найбільш повну картину сутності девіантної поведінки підлітка дає аналіз його мотивації. Основну роль у цій мотивації грають такі почуття та емоції негативного характеру, як: гнів, страх, помста, ворожість тощо. Агресивна поведінка дітей підліткового віку пов'язана з цими емоціями, що виражається в бійках, побоях, образах, тілесних ушкодженнях, вбивствах, зґвалтуванні, ушкодженні або знищенні майна тощо.

Дуже часто девіантна поведінка у відкритій або прихованій формі розглядається у суспільстві як знаряддя у боротьбі за успіх. Прояв девіантної поведінки показує недоліки виховання, яке здійснюється різними інститутами соціалізації, у тому числі не лише сім'єю, школою, а й засобами масової інформації та інше.

З'ясуванню впливу виховання в сім'ї та в школі на девіантну поведінку підлітків, присвячено безліч досліджень. Так, наприклад Бандура та Уолтерс, на основі опитування та життєвих спостережень встановили, що якщо матері поблажливо ставляться до девіантних дій своїх дітей і навіть схильні їм потакати, то підлітки стають ще агресивнішими. Разом з тим, в іншому дослідженні показано, що підлітки, які піддаються дуже строгим покаранням, відрізняються великою агресивністю по відношенню до товаришів. Причому фізичні покарання за девіантну поведінку посилюють жорстокість, агресивність дітей.

Поведінка людини, як відзначав В. Іноземцев, – «це мінливе явище, і завдання наукової психології у тому, щоб встановити, яким чином, залежно від чого змінюється людська поведінка, чим і як зумовлено людську поведінку» [16, 57].

Дані в сучасній науці переконують, що важкий підліток це, перш за все звичайна дитина, якій властива нормальна спадковість. А риси та якості девіантної поведінки підліток набуває під впливом помилок, недоробок, упущень у виховній роботі, складнощів у навколишньому середовищі.

Таким чином, основними передумови появи девіантної поведінки в підлітковому віці є:

- біологічні передумови (специфіка статевого дозрівання підлітка, яка впливає на психічну сферу);
- високий темп та ритм технологічних, соціальних тощо перетворень у сучасному суспільстві;
- екологічні та економічні кризи, які вражають суспільство, війни;
- нестабільність соціальної, моральної обстановки в суспільстві;
- несприятливі психологічні, сімейні фактори;
- вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей.
- негативний клімат у сім'ях підлітків (склад сім'ї, моральна атмосфера, взаємини у сім'ї тощо).

На формування девіантної поведінки підлітка впливають також групи факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. До таких відносяться:

- фактори внутрішнього характеру (стійкість нервової системи, характеру та темпераменту, незадоволеність основних потреб у самоактуалізації, самовираженні та спілкуванні);
- фактори зовнішнього характеру (стан фізичного середовища, асоціальний вплив груп однолітків та вживання дітьми алкоголю та наркотиків; вплив ЗМІ тощо).

1.3. Специфіка прояву девіантної поведінки у важких підлітків

Відмінною специфікою девіантної поведінки у підлітковому віці є залежність підлітка від групи своїх однолітків на тлі авторитету дорослих. У будь-якій підлітковій групі є свої ритуали та міфи, яких дотримується лідер. Наприклад, є широко поширений ритуал посвяти в члени груп підлітка або випробування новачків. Ритуали здатні посилювати почуття приналежності підлітка у групі, і дають їм відчуття безпеки. А міфи можуть ставати ідейною основою її життєдіяльності та широко використовуватись групою для виправдання її внутрішньогрупової та зовнішньої девіантної поведінки.

Будь-який агресивний прояв і насильство по відношенню до учасників, які не є членами групи виправдовуються такими запевненнями як: «вони є зрадниками»; «наше завдання захищати своїх»; «ми повинні змусити всіх шанувати нас». Ініціаторами девіантної поведінки можуть виступати підлітки, які відносяться до аутсайдерів, які дезадаптовані через різні особисті причини і ті підлітки, які намагаються самоствердитись за допомогою агресії та деструктивної поведінки.

Агресивна поведінка є природним явищем для дітей підліткового віку. Агресивна та девіантна поведінка може виконати певні функції у процесі соціалізації підлітка. Девіантна поведінка в нормі допомагає відстоювати свої інтереси, звільняє від страху, що захищає від зовнішньої загрози, допомагає в адаптації.

Для розвитку дитини та підлітка – небезпечний результат саме девіантного прояву та неправильна реакція оточуючих, а не стільки самі девіантні прояви. У таких випадках, коли девіантна поведінка дає підлітку увагу, визнання, гроші, а також інші привілеї, у них з великою ймовірністю і формується така поведінка, яка ґрунтується як насильство. Прагнення оточуючих придушити це силою, нерідко призводить до протилежного ефекту очікуваного.

В. Архулiк, вивчаючи специфіку девiантної поведiнки пiдлiткiв, встановив, що найчастiше вона розгортається в ближньому до них соціальному просторі, а її жертвами є, насамперед, рiдні, друзі та ін. Автор, справедливо вбачаючи у цьому дiю своєрiдного феномена «самозаперечення», зазначив, що девiантну поведiнку можуть виявляти дiти батькiв, які мають високий освітній, економічний ценз, які піклуються про дитину. Попри те, така реакція серед пiдлiткiв може виникнути й без видимого приводу. «У такий спiсiб пiдлiтки часто відстоюють своє право на автономію, на прийняття рiшень, прагнучи обмежити претензії дорослих на жорстке нав'язування «моделей майбутнього» [1, 59].

Важливим пусковим механізмом для деструктивних актів, можуть стати також розбiжності між самооцінкою та очікуваною оцінкою з боку оточення (зокрема, дорослих та однолiткiв) у тих випадках, коли претензії на позиції лiдера не підтримуються іншими членами групи. Така уявна «недооціненість» нерiдко породжує переконаність у деструктивних намірах оточуючих.

Пiдлiткова деструктивність також може розвиватися, наприклад, на фоні емоційного відкидання, що виявляється батьками та вчителями, або, навпаки, в умовах тотального і жорсткого контролю. Перше – характерна риса відносин батькiв, які мають власні психологічні проблеми, наприклад, підвищену тривожність, невпевненість у своїх інтелектуальних та сексуальних можливостях. Дитина зростає та розвивається в умовах психологічного дискомфорту, дефіциту уваги та турботи, внаслідок чого девiантна поведiнка нерiдко обирається нею як форма помсти, як спiсiб емоційної розрядки, що змушує інших привернути до неї увагу.

При цьому І. Бахновська справедливо вказує на наявність характерної для пiдлiткiв дисфункції між емоційно-ціннісними переживаннями та реальними поведiнковими актами: девiантна поведiнка може бути індикатором позитивного ставлення до об'єкта, коли вона виступає як спiсiб привернення уваги; але можливі й зворотні ситуації, коли ззовні цілком

лояльна поведінка стосовно об'єкту, розгортається як емоційно-ціннісне неприйняття [2]. Підтримує таку думку і Т. Гарасимів [7].

Підліткова деструктивність також може розвиватися, наприклад, на фоні характерних рис батьків, наляканих явними та уявними (перебільшеними) небезпеками життя в сучасному суспільстві та пов'язаними з ними тривогами за майбутнє та благополуччя дітей.

Бунт дітей проти дріб'язкової опіки – це природна реакція особистості, що самореалізується. У підлітковому віці виникає потреба у подоланні залежності від батьків, у здобутті автономності та самостійності. Ідентифікація з батьком або матір'ю змінюється ідентифікацією з іншими референтними людьми (образами, створеними літературою, кіномистецтвом тощо) або соціальними групами.

Багато підлітків починають активно протистояти батькам, відчують роздратування від вимушеного спілкування з ними, ігнорують їхню опіку, наполягають на своєму праві робити вчинки. Цей бунт нерідко набуває девіантних, демонстративних форм «суперечності заради протиріччя».

У становленні та розвитку девіантної поведінки, істотну роль грають і однолітки, що задають позитивні та негативні соціальні орієнтири. Зауважимо, що девіантність по відношенню до однолітків виявляється більш відкрито, ніж до дорослих. При цьому соціальні групи дітей та підлітків, набагато частіше консолідується на цінностях протистояння (напр. «проти кого товаришуємо?»).

Ідентифікаційна орієнтація на девіантні образи, стимулює пускові механізми «зараження» агресивністю, навчання агресивним способам самопроявів. Коли одні члени групи мають можливість спостерігати за агресивними діями інших членів, то «джерело насильства» може «розкрутитись»: під впливом групи агресивність її членів посилюється.

Зауважимо, що у частині підліткових та юнацьких груп – агресивність, жорстокість, тривожність нерідко стають стійкими, домінуючими характеристиками, що визначають характер групового спілкування. Крім

того, слід враховувати, що агресивні прояви у підліткових та молодіжних групах можуть не лише бути усталеною, загальноприйнятою поведінковою нормою, а й служити способом самоствердження, способом захоплення, утримання (відстоювання) високих статусних позицій у групі та пов'язаних з ними привілеїв, розподілу та здійснення адекватних статусам владних повноважень.

Психологи виділяють ряд факторів, які виступають як «живильне середовище для підлітка». Шукати їх слід у сім'ї, особистому житті підлітка, у душевному стані, у зовнішніх обставинах (стрес, перевтома, хвороба, неправильне харчування та режим дня) [29].

Таким чином, специфіка прояву девіантної поведінки у важких підлітків полягає в:

- підозрілості та тривожності, пов'язаних із низьким рівнем соціальної адаптації;
- неадекватній самооцінці;
- синдромі знедоленості;
- відстоюванні та захисті своїх інтересів;
- проєкції своєї агресивності на оточення;
- перенесенні на оточення відповідальності за власну девіантну поведінку;
- обмеженому репертуарі реакцій на проблемні ситуації;
- низькому рівні емпатії;
- збідненій емоційній палітрі;
- слабкому самоконтролі та саморегуляції;
- слабо розвиненій прогностичній здатності;
- високому рівні конформності щодо відношенню до референтних осіб та груп.

У випадках, коли підходи до виховання не відповідають прагненню підлітків до самореалізації, девіантна поведінка може бути обрана як

основний спосіб подолання психологічного бар'єру, протесту, як специфічний спосіб висловлення незгоди зі сформованим статусно-рольовим розподілом групи. У деяких групах підлітків: агресивність, жорстокість, тривожність – стійкі домінуючі риси, що визначають характер взаємодій, традиційні методи самоствердження, захоплення, відстоювання статусних позицій.

1.4. Арт-терапія як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків

Для початку розглянемо детально визначення поняття «арт-терапія». Історія та сучасний стан розвитку арт-терапії свідчать про наявність у ній різних шкіл, що часто по-різному трактують поняття «арт-терапія» та зміст арт-терапевтичної практики.

«Термін «арт-терапія» запропонував художник Адріан Хілл (Англія), він пов'язував лікувальний ефект образотворчої діяльності, перш за все, з можливістю відвернути увагу пацієнта від його «хворобливих переживань» [17, 26].

Як зазначає І. І. Садова: «Термін арт-терапія став використовуватися в нашій країні порівняно недавно, і в перекладі з англійської означає: «лікування, засноване на заняттях художньою творчістю».

О. В. Сорока визначає арт-терапію, як: «...одну з інноваційних гуманістичних систем, що розвиває новий напрям у дослідженнях – терапевтичний» [25, 141].

О. Л. Вознесенська зазначає, що: «арт-терапія є саме тією методологічною базою, що об'єднує досягнення наукової думки та досвід мистецтва, інтелект людини та її почуттів, рефлексію та діяльність. За допомогою арт-терапії можливо здійснювати як виховні, так і психокорекційні завдання, розвивати власне творче ставлення до дійсності – до навчання...» [6,19].

В. Л. Іванова, влучно запевняє, що: «Арт-терапія є незамінним інструментом для дослідження і гармонізації тих сторін внутрішнього світу людини, для виразу яких слова мало придатні [15, 43].

Трапляються роботи, в яких арт-терапія представлена як напрямок психокорекційної роботи. У практичній діяльності спеціалістів, спостерігається широке залучення арт-терапевтичних засобів для вирішення найрізноманітніших завдань:

- моральне виховання;
- попередження девіантної поведінки;
- попередження виявлень агресії
- формування сімейних цінностей;
- формування емпатії тощо.

Проаналізувавши всі можливі підходи до визначення поняття «арт-терапія», ми дотримуємося наступного визначення (складеного на основі опрацьованих нами робіт науковців): арт-терапія – це сукупність психологічних методів впливу, що здійснюються в контексті образотворчої діяльності індивіда та психотерапевтичних відносин, що використовуються з метою лікування, психокорекції, психопрофілактики, реабілітації та тренінгу осіб з різними фізичними вадами, емоційними та психічними розладами, засобами художньої діяльності.

Велику роль відіграє арт-терапія у корекції девіантної поведінки у важких підлітків. Основними цілями арт-терапії в даному випадку виступають:

- дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям підлітка;
- робота над малюнками, картинами, скульптурами є безпечним способом розрядити напругу. Неусвідомлювані внутрішні конфлікти і переживання часто легше висловити за допомогою зорових образів, ніж

висловити в процесі вербальної корекції. Невербальне спілкування легше уникає «цензури» свідомості;

- отримати матеріал для інтерпретації та діагностичних висновків. Продукти художньої творчості є відносно довговічними, і клієнт не може заперечувати факт їхнього існування. Зміст та стиль художніх робіт дають змогу отримати інформацію про клієнта, який може допомагати в інтерпретації своїх творів;

- опрацювати думки та почуття, які підліток звик пригнічувати. Іноді невербальні засоби є єдино можливими для вираження та прояснення сильних переживань та переконань.

- налагодити стосунки між психологом та підлітком. Спільна участь у художній діяльності може сприяти створенню відносин емпатії та взаємного прийняття;

- розвинути почуття внутрішнього контролю тощо [23, 307].

Основні функції арт-терапії:

- катарсична – або «звільняюча», що звільняє від негативних станів;

- регулятивна – зняття нервово-психічного напруження, регуляція психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану підлітка;

- комунікативно-рефлексивна – що забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки підлітка, самооцінки [24, 62].

Заняття арт-терапією сприяють зняттю емоційного напруження, корекції механізмів психологічного захисту (демонстративності, негативізму, агресії), корекція тривожності, негативних установок та соціальних бар'єрів, розвитку відчуття власної значущості. Метод арт-терапії не має вікових обмежень у використанні, є засобом вільного самовираження та самопізнання.

Сучасна арт-терапія як спосіб корекції девіантної поведінки, включає безліч видів і напрямків, наприклад:

- музикотерапія – заснована на лікувальних впливах музики на психологічний стан підлітка;
- психодрама – підлітки повторюють свої дії шляхом театралізації, представляючи свої внутрішні процеси за допомогою сценічної дії;
- ізотерапія – корекція за допомогою образотворчої діяльності;
- бібліотерапія – вплив читанням, що викликає позитивні емоції;
- б) пісочна терапія – поєднання невербальної форми психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні підлітка вербальної (розповідь про готову роботу);
- фототерапія – використання фотоматеріалів та слайдів у роботі тощо [21, 11].

Напрями арт-терапії загалом ґрунтуються на специфіці кожного виду мистецтва, а різноманітність технік практично не обмежена. І при цьому, не важливо, вміло виконано роботу чи ні. Важливо, що підліток відчуває під час художньої діяльності, які нові переживання спалахують у ньому, які життєві процеси завдяки цьому в ньому спонукаються. І якщо при цьому підліток відчуває задоволення та радість, то це вже ключ до успіху.

Таким чином, девіантний підліток, займаючись творчою діяльністю, просувається шляхом власного розвитку, тим самим вивільняючи у собі творчі сили, які можуть допомогти йому у подоланні кризових ситуацій. Будь-який вид мистецтва та будь-яка творча діяльність здатні підвищити адаптаційні можливості особистості за рахунок звільнення психіки від зайвих негативних переживань, а набутий новий досвід впливає на людську психіку і вона стає більш врівноваженою.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК СПОСОБУ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Емпіричне дослідження

З метою дослідження використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків, було організовано і проведене експериментальне дослідження, яке проводилось з 06.04. до 30.04 у 2023 навчальному році. Дослідження було проведено на базі Середньої школи №10 м. Самбір Львівської області, в дослідженні взяло участь 35 респондентів 7-8 х класів (підлітки віком від 12 до 15 років).

Дослідження проходило в 3 етапи:

На першому етапі – ми обрали цільову групу дослідження та за обраними методами та методиками діагностували прояви девіантної поведінки підлітків (тривожність, агресивність, емоційний стан, соціальна адаптованість, моральність тощо).

На другому етапі – використали арт-терапію як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

На третьому етапі – було здійснено повторну діагностику. Ми знову використали методи та методики, які були використані на констатуючому етапі експерименту. Також нами було розроблено рекомендації щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

На першому етапі дослідження ми використали такі методи та методики:

– метод спостереження для отримання первинної інформації щодо поведінки, міжособистісних відносин підлітка з однолітками;

- опитувальник Басса-Даркі для визначення рівня агресії;
- методику «Шкала тривожності» Дж. Тейлора для визначення рівня тривожності;
- методику «Недописана теза» для виявлення ставлення дитини до сім'ї, своїх власних можливостей, виявлення цінностей, конфліктів, значимих переживань підлітка;
- методику вивчення соціалізованості особистості учня для виявлення ступеня суспільної адаптованості, ініціативності, автономності, моральності (М. І. Рожкова).

2.2. Аналіз дослідження

Розглянемо отримані результати окремо по кожній методиці. Аналіз результатів по «Шкалі тривожності» Дж. Тейлора показав, що 31% підлітків мають високий рівень тривожності, 46% – середній рівень тривожності з тенденцією до високої, 23% – середній рівень тривожності з тенденцією до низької (рис. 2.1).

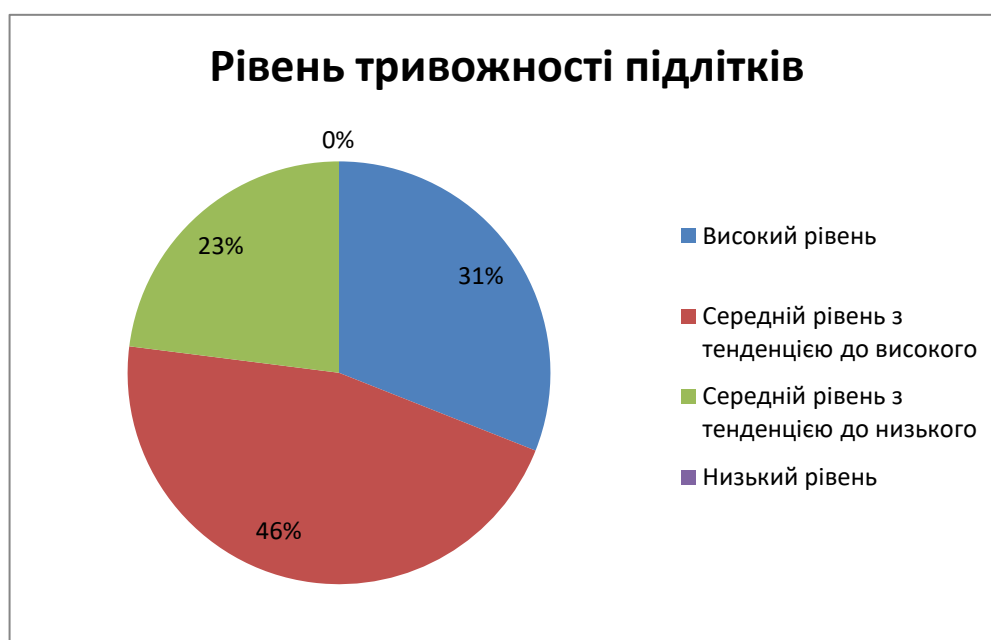

Рис. 2.1. Рівень тривожності за методикою «Шкала тривожності» Дж. Тейлора у підлітків

Ці результати свідчать про те, що кількість підлітків з високим рівнем тривожності відносно невелика (31%), але якщо врахувати той факт, що у половини підлітків (46%) є тенденція до розвитку високої тривожності, то тут доводиться говорити про групу ризику, у якої при несприятливому збігу обставин, рівень тривожності може бути високим. Тому в даному випадку психологічна підтримка охоплюватиме підлітків із високим рівнем тривожності та підлітків, у яких існує ризик розвитку тривожності.

Серед можливих причин виникнення тривожності можуть виступати: фізіологічні особливості (особливості нервової системи підлітка – підвищена чутливість або сензитивність), індивідуальні особливості, взаємини підлітка з однолітками та батьками, проблеми у колективі. Одним з чинників, які впливають на виникнення тривожності в підлітків, є батьківські відносини. Формуванню несприятливого посилення тривожності, сприяє підвищена вимогливість за недостатніх можливостей підлітка. Підліток поступово приходить до відчуття, що він постійно не відповідає вимогам, «не дотягує» до них.

Аналіз результатів виявлення рівня агресивності і ворожості по методикою опитувальника «Басса-Даркі» показав, що: 33% підлітків мають високий рівень агресивності, 44% середній, 23% низький. Рівень ворожості підлітків – 38% високий рівень, 62% середній, із низьким рівнем 0%. Рівень негативізму становив 38%. Рівень прояву почуття провини, докорів совісті становив 46%.

Варто зазначити, що агресивна поведінка підлітків може бути спровокована агресивними переконаннями та установками, високим ступенем ворожості в тому середовищі, в якому перебуває підліток, імпульсивністю, характерною для підліткового віку, несформованою здатністю до емоційної та соціальної саморегуляції.

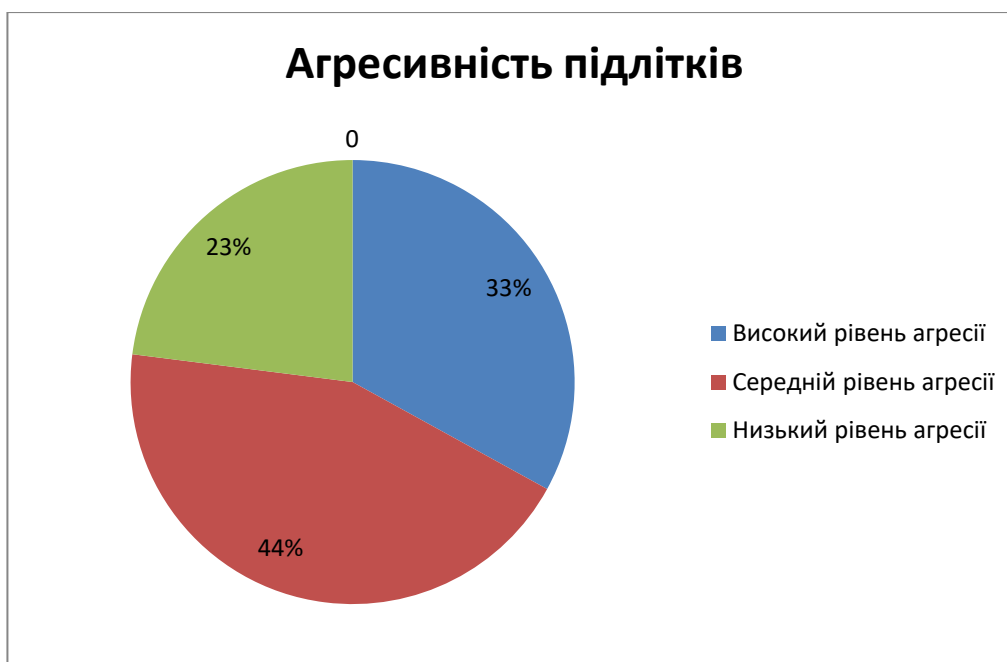

Рис. 2.2. Рівень агресії за опитувальником Басса-Даркі у підлітків

Рис. 2.3. Рівень ворожості за опитувальником Басса-Даркі у підлітків

За методикою вивчення соціалізованості особистості учня – виявлення ступеня суспільної адаптованості, ініціативності, автономності, моральності (М.І. Рожкова), ми отримали такі результати (рис. 2.4., 2.5., 2.6., 2.7.).

Рис. 2.4. Соціальна адаптованість підлітків

Рис. 2.5. Автономність підлітків

Рис. 2.6. Соціальна активність підлітків

Рис. 2.7. Моральність підлітків

За результатами проведеної методики «Недописана теза», нами були виявлено такі соціально-психологічні проблеми підлітків:

- найбільше підлітки бояться залишитися самотніми (57%);
- 42% підлітків бояться війни (припускаємо, що це пов'язано з теперішньою ситуацією в країні);
- багато підлітків відповіли, що їм сумно, коли вони наодинці з собою (85%).
- 60% підлітків зазнають труднощів у навчанні, в особистісному становленні.
- великий відсоток підлітків зазначило, що великі переживання виникають через низьке матеріальне становище (70%).

Підлітки, бояться залишитися самотніми, через відсутність контакту з навколишнім середовищем. Причинами також можуть бути: дитяча травма; розлучення батьків; відсутність уваги з боку батьків; зрада; брехня; невпевненість в собі та в оточуючих.

Великий відсоток підлітків, зазнає труднощів у навчанні, через поведінку та погляди, які різко відрізняється від загальноприйнятих норм, що перешкоджає повноцінному навчанню та вихованню. Підлітки відрізняються своїми індивідуальними особливостями.

Таким чином, аналіз результатів дослідження дозволив виявити ті сфери життя, у яких підліток відчуває труднощі та потребує психолого-педагогічної підтримки. Саме такі труднощі сприяють появі девіантної поведінки.

Високий рівень тривожності, агресивності, проблеми в оцінці своїх особистих якостей – всі ці виявлені проблеми респондентів вимагають вирішення, не лише шляхом надання соціально-психологічної допомоги, а й також шляхом вибудовування індивідуальної психологічної підтримки підлітків з метою саморозвитку, самоорганізації та самореалізації.

Таким чином, в період з 10.04 по 30.04 нами була розроблена та застосована корекційна програма з використанням технік арт-терапії. Заняття

проводились в груповій формі, не більше однієї години на день (тричі на тиждень).

На початковому етапі ми пропонували респондентам наступні види вправ з арт-терапевтичними техніками:

1. «Мій настрій». Заздалегідь заготовлюються з паперу шаблони кола (що співвідноситься з добробутом), квадрата (що співвідноситься із строгістю, перфекціонізмом), трикутника (що співвідноситься із незадоволеними бажаннями, очікуваннями, тривогою) восьми кольорів Люшера (швейцарського психотерапевта).

На прохання психолога підліток обирає колір та фігуру, що відповідають його настрою. Зроблений вибір є своєрідним індикатором. Корекційний вплив на емоційний стан відбувається завдяки доданню нових кольорів та форм до наявних.

2. «Розфарбовуємо почуття». За завданням психолога на аркуші паперу підліток малює вільні лінії та форми своїх найяскравіших почуттів, які він пережив у житті. На звороті листа записується назва почуття. Далі слідує розфарбовування малюнків. Після закінчення проводиться аналіз із використанням бесіди. При груповій формі роботи ця вправа знімає м'язові затискачі, знижує контроль свідомості, підвищує рухову активність, переносить почуття тривоги на малюнок (силует).

3. «Почуття у колі». На зображеному на аркуші ватману колі підліток малює візерунки, квіти, предмети тощо, тобто все, що відповідає його внутрішньому стану. Після закінчення роботи проводиться обговорення малюнка із психологом. Дані вправи підходять для корекції емоційного стану, агресивності тощо.

Корекцію тривожності підлітків проводимо за допомогою наступних вправ:

1. «Символи та абстракції». Завдання:

- зобразити свій настрій на аркуші папері в довільній формі;

- використовуючи образотворчі матеріали втілити на полотні розуміння своїх почуттів;
- використовуючи символи та абстракції необхідно зобразити те, що людина відчуває, коли відчувається тривожною. Потім важливо намалювати картину, яка відображає стан щастя і гармонії, які відчуває людина».

Далі слідує аналіз отриманого досвіду. Наступними питаннями, можна скласти діагностичну картину емоційного стану підлітка: «Що ти бачиш?», «Що ти намалював (ла)?», «Як ти почував (ла) себе в процесі зображення почуття тривоги?», «Як ти думаєш, що зможе привести тебе до гармонії та щастя з тривожного стану?».

2. Також добре зарекомендувала себе техніка арт-терапії «Маски». Кожен малює індивідуальну маску. Ефективність даної техніки досягається завдяки «пожвавленню» почуття страху на стадії малювання та усвідомлення його умовності. Заняття проводиться у кілька етапів:

- на першому етапі, індивідуально протягом 2-3 хвилин учасники малюють свої почуття, емоції, що часто відчуваються ними;
- етап актуалізації емоції. Учасники розсідаються по колу і по команді психолога, заплющивши очі, уявляють ситуацію, в якій їм колись довелося зазнати тривоги. Необхідно згадати ці відчуття та дати цьому назву. Розплющивши очі треба розповісти про свої почуття. Першим починає говорити той, чий емоції здалися ведучому найсильнішими (відбитими на обличчі). Така робота може проводитись і в парах;
- етап матеріалізації тривоги. За командою ведучого учасники знову приступають до малювання. На цьому етапі треба намалювати свою тривогу, але показувати малюнок необов'язково. Підліток сам вибирає спосіб, що зробити з малюнком – зім'яти, розірвати, спалити тощо. Така дія сприяє позбавленню матеріалізованого в малюнках тривожного переживання;

– далі слідує наступне завдання, яке передбачає зображення тривоги у вигляді маски. Малювати можна наприклад художнім вугіллям. Намальовану маску необхідно відривати пальцями по контуру від основного тла, ножиці використовувати не можна. Потім слідує обговорення, у якому вітається пояснення невидимих елементів маски. Інформативність мають розмір маски, емоційне забарвлення, такі елементи як: очі, рот, зуби, вуха тощо;

– етап спонтанної гри-драматизації. Учасники об'єднуються у групи по 3-5 осіб. За завданням психолога необхідно розглянути маски та обмінятися враженнями. Група вигадує історію, де маски є головними дійовими особами. Розташували їх на аркуші ватману, група малює картину. Далі на імпровізованій сцені кожен говорить від імені своєї маски, розігруючи спектакль, решта учасників – глядачі. Початкова тривожність, закладена в маску, розчиняється у сміху акторів та глядачів. У цьому вся суть корекційного впливу.

– заключний етап – обговорення. Групова рефлексія дозволяє кожному учаснику поділитися своїми враженнями та емоціями. Психолог допомагає корекційному процесу навідними питаннями.

На контрольному етапі, було здійснено повторну діагностику. Ми знову використали ті ж самі методи та методики, які були застосовані на констатуючому етапі. Аналіз проведеної роботи показав, що експериментальна методика використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків дала позитивні результати:

1. Аналіз результатів по «Шкалі тривожності» Дж. Тейлора показав, що 18% дітей мають високий рівень тривожності, 38% – середній рівень тривожності з тенденцією до високої, 44% – середній рівень тривожності з тенденцією до низької.

Аналіз результатів виявлення рівня агресивності і ворожості по методикою опитувальника «Басса-Даркі» показав, що: 23% дітей мають високий рівень агресивності, 54% середній, 23% низький. Рівень ворожості

підлітків – 24% високий рівень, 50% середній, із низьким рівнем 26%. Рівень негативізму становить 27%. Рівень прояву почуття провини, докорів совісті становив 39%. Аналіз результатів виявлення рівня соціальної адаптованості, активності, автономності та моральної вихованості підлітків за методикою вивчення соціалізованості (М. І. Рожкова) показав, що 46% дітей мають високий рівень соціальної адаптованості, 33% середній рівень, 21% низький рівень. По автономності, 25% мають високий рівень, 34% середній, 41% низький. За соціальною активністю – 23% мають високий рівень, 41% – середній, 36% – низький. За моральністю – 63% мають високий рівень, 25% – середній, 12% – низький.

Результати теоретичного аналізу та емпіричного вивчення використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків, підтвердили гіпотезу дослідження та дозволили сформулювати такі висновки:

1. Відзначається м'якість впливу арт-терапії на емоційну сферу підлітків, що бурхливо розвивається, арт-терапія допомагає боротися з різкою зміною настрою, підвищеною збудливістю, широким діапазоном полярних почуттів, тривожністю.

2. Застосування арт-терапії благотворно позначається на багатьох життєвих факторах, зокрема, сприяє збільшенню кола інтересів підлітка, розширює самосвідомість, підтримує в отриманні нового досвіду спілкування з однолітками, формує інтенсивне зростання соціально значущих переживань, що сприяє усвідомленій відмові від девіантних форм поведінки.

2.3. Рекомендації психологів щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у важких підлітків

Вивчення причин виникнення девіантної поведінки у важких підлітків бажано проводити за такою схемою:

- визначити, що спотворено у духовному світі підлітка найбільшою мірою і під впливом яких причин;
- визначити, які несприятливі умови існують зараз;
- визначити, з якими негативними обставинами може впоратися сам вихованець, а які слід усунути за допомогою сім'ї та громадськості;
- визначити, чи були допущені помилки щодо виховання підлітка та як їх виправити;
- після вивчення «важкого» підлітка, необхідно встановити з ним взаємоприйнятний контакт, використовуючи у своїй практиці різноманітні методи і прийоми психологічної взаємодії.

Наведемо приклад алгоритму психологічної взаємодії:

- облік стану дитини: поза, міміка, зустрічні дії, характер, реакція на поведінку психолога;
- відкритість дитини до спілкування;
- співучасть в активному вираженні особистісного «Я» дитини;
- надання самостійності у досягненні мети;
- проєкція наступного спілкування.

Використання арт-терапії полягає в тому, що внутрішнє «Я» підлітка відбивається у його творчості. Малюючи, підліток не тільки тікає від нервозності, занепокоєння, агресії, невпевненості в собі та інших внутрішніх проблем, а також знаходить впевненість у собі, що допомагає подолати прояви девіантної поведінки [19, с. 87].

Напрямок арт-терапії у психокорекції девіантної поведінки орієнтовано виключно на внутрішній творчий потенціал особистості кожного підлітка. Це часто дозволяє виправити емоційні, поведінкові та інтелектуальні розлади та недоліки.

У сучасній літературі арт-технології ділять на дві основні групи за формою проведення: індивідуальні та групові. В арт-терапії для підлітків, які

мають незначні психічні проблеми та розлади, для профілактичної та корекційної роботи підходять саме індивідуальні форми роботи.

На початку проведення індивідуальних арт-технологій підлітку необхідно пояснити, у чому полягатиме спільна робота, що підліток може і чого не може робити. Часто трапляється так, що підліток може спробувати знищити свою роботу. Це може відображати той чи інший болючий для нього досвід, який він не може поки що інтегрувати, чи явний важкий внутрішній конфлікт. Найчастіше, цьому не варто перешкоджати, але в цей же час необхідно з'ясувати причину, з чим пов'язане дане бажання підлітка.

Індивідуальна корекція шляхом арт-терапевтичної роботи може продовжуватись протягом досить тривалого часу. У більшості випадків це місяць, кілька місяців чи навіть рік. Небажано раптове припинення роботи, що залишає підлітка «незахищеним». Завершення роботи означає певне особистісне «зростання», що відбулося за той чи інший проміжок часу [12, с. 25].

В даний час групові форми арт-терапевтичної роботи також користуються великою популярністю. Як будь-який корекційний метод, групова арт-терапія має своєю метою певні зміни у стані та соціальній поведінці учасників групи. Психолог у своїй практичній корекційній роботі може використовувати різні методи та технології арт-терапії такі як: колаж, мандала-терапію, музикотерапію, казкотерапію, логотерапію тощо. Розглянемо деякі з них.

Використання техніки колажу часто допомагає підліткам подолати боязкість, пов'язану з відсутністю «художнього таланту» та вмінь. Крім того, використання вже готових предметів та зображень для створення з них нової композиції дає підліткам впевненість і почуття захищеності, тому що вони не так зіставляють свої переживання з цими предметами та зображеннями, як, наприклад, при малюванні [5, с. 90].

Музикотерапія – передбачає використання під час проведення корекційної роботи, музичних творів та музичних інструментів. Для тих

підлітків, які вкрай тривожні, неспокійні, відчувають страхи і напругу, проводиться просте прослуховування музики, що поєднується із виконанням арт-терапевтичних завдань.

Музика як терапевтичний засіб, за даними досліджень вітчизняних та закордонних вчених, регулює настрій, покращує настрій та самопочуття, стимулює волю до одужання. Це пояснюється природною потребою людини у сприйнятті музики, нешкідливістю, доступністю, простотою вибору музичних творів.

Великий успіх також спостерігається при поєднанні «арт» та ігрових технологій. Ігровий характер багатьох арт-технологічних вправ та методів відкриває можливості для непрямого звернення до нагальних проблем, безпосереднє обговорення яких було б надто болючим.

Ще одне важлива обставина при корекційній роботі – творчість самого психолога. Психолог має враховувати високу ступінь творчої свободи, гнучкість у використанні часу, засобів, матеріалів, прийомів та технік у арт-технологічному процесі. Психолог повинен щоразу по-новому вибудовувати свою роботу залежно від виявленої проблеми.

Таким чином, можна зробити висновок, що включення в корекційну роботу елементів арт-терапії, сприятиме ефективній корекції девіантної поведінки підлітків, зниженню негативних емоційних станів, збереженню психологічного здоров'я підлітків, покращенню навчальної мотивації, підвищенню працездатності, стабілізації уваги та пам'яті, а також зниженню ризику виникнення девіацій у поведінці підлітків.

ВИСНОВКИ

Таким чином, відповідно до поставлених завдань в бакалаврській роботі, можна зробити наступні висновки:

1. Девіантна поведінка – це дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених у даному суспільстві законів, що загрожують благополуччю інших людей. Девіантна поведінка підлітків – це дії та вчинки підлітків, що багаторазово повторюються, що суперечать найбільш важливим, загальноприйнятим правовим та громадським нормам, що завдають збитки оточуючим людям та особистості самого підлітка, що призводять до різних форм дезадаптації.

2. Основними передумовами появи девіантної поведінки в підлітковому віці є: біологічні передумови (специфіка статевого дозрівання підлітка, яка впливає на психічну сферу); високий темп та ритм технологічних, соціальних тощо перетворень у сучасному суспільстві; екологічні та економічні кризи, які вражають суспільство, війни; нестабільність соціальної, моральної обстановки в суспільстві; несприятливі психологічні, сімейні фактори. вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. негативний клімат у сім'ях підлітків (склад сім'ї, моральна атмосфера, взаємини у сім'ї тощо).

3. Специфіка прояву девіантної поведінки в підлітковому віці полягає в: підозрливості та тривожності, пов'язаних із низьким рівнем соціальної адаптації; неадекватної самооцінки та синдрому знедоленості; розуміння агресії як найефективнішого способу самовираження, відстоювання та захисту своїх інтересів; проекції своєї агресивності на оточення, перенесення на нього відповідальності за власну деструктивну поведінку; низького рівня емпатії та збідненої емоційної палітри; слабого самоконтролю та саморегуляції; слабо розвиненою прогностичною здатністю; високого рівня конформності щодо відношенню до референтних осіб та груп.

4. Велику роль відіграє арт-терапія у корекції девіантної поведінки у важких підлітків. Основними цілями арт-терапії в даному випадку виступають: дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям підлітка; отримати матеріал для інтерпретації та діагностичних висновків; опрацювати думки та почуття, які підліток звик пригнічувати; налагодити стосунки між психологом та підлітком; розвинути почуття внутрішнього контролю тощо.

5. З метою дослідження використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків, було організовано і проведене експериментальне дослідження, яке проводилось з 06.04. до 30.04 у 2023 навчальному році. Дослідження було проведено на базі Середньої школи №10 м. Самбір Львівської області, в дослідженні взяло участь 35 респондентів 7-8 х класів (підлітки віком від 12 до 15 років).

Дослідження проходило в 3 етапи:

На першому етапі – ми обрали цільову групу дослідження та за обраними методами та методиками діагностували прояви девіантної поведінки підлітків (тривожність, агресивність, емоційний стан, соціальна адаптованість, моральність тощо).

На другому етапі – використали арт-терапію як спосіб корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

На третьому етапі – було здійснено повторну діагностику. Ми знову використали методи та методики, які були використані на констатуючому етапі експерименту. Також нами було розроблено рекомендації щодо використання арт-терапії при корекції девіантної поведінки у важких підлітків.

6. Результати теоретичного аналізу та емпіричного вивчення використання арт-терапії як способу корекції девіантної поведінки у важких підлітків, підтвердили гіпотезу дослідження та дозволили сформулювати такі висновки:

Відзначається м'якість впливу арт-терапії на емоційну сферу підлітків, що бурхливо розвивається, арт-терапія допомагає боротися з різкою зміною настрою, підвищеною збудливістю, широким діапазоном полярних почуттів, тривожністю.

Застосування арт-терапії благотворно позначається на багатьох життєвих факторах, зокрема, сприяє збільшенню кола інтересів підлітка, розширює самосвідомість, підтримує в отриманні нового досвіду спілкування з однолітками, формує інтенсивне зростання соціально значущих переживань, що сприяє усвідомленій відмові від девіантних форм поведінки.

7. Використання арт-терапії полягає в тому, що внутрішнє «Я» підлітка відбивається у його творчості. Малюючи, підліток не тільки тікає від нервозності, занепокоєння, агресії, невпевненості в собі та інших внутрішніх проблем, а також знаходить впевненість у собі, що допомагає подолати прояви девіантної поведінки. При корекційній роботі важлива творчість самого психолога. Психолог має враховувати високу ступінь творчої свободи, гнучкість у використанні часу, засобів, матеріалів, прийомів та технік у арт-технологічному процесі. Психолог повинен щоразу по-новому вибудовувати свою роботу залежно від виявленої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архулік В. Девіантна поведінка підлітків: демократичні свободи чи соціальні. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 3. С. 58-62.
2. Бахновська І. П. Асоціальна поведінка особи як суспільна проблема становлення надійної особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30(1). С. 10-13.
3. Булах І. С. Специфіка становлення самоствердження особистості підліткового віку. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 154-163
4. Вагнер М. К. Проблема виникнення девіацій в підлітковому віці. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 46(2). С. 44-50.
5. Власюк, М. Арт-терапія : лікування мистецтвом. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2008. № 7/8. С. 90.
6. Вознесенська О. Л. Особливості та перспективи розвитку арт-терапії в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка* 2009. Т. 108, Вип. 95. С. 19-24.
7. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості, її причини та шляхи попередження. *Форум права*. 2015. № 4. С. 49-55.
8. Глибова В.В. Важковиховуваний підліток, проблема ХХ століття? *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 2. С. 34-38.
9. Дубовик К. Девіантна поведінка як соціальна проблема. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 21-27.
10. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 109-122.
11. Жванія Т. В. Девіантна поведінка особистості: соціальні та психологічні критерії визначення. *Сучасне суспільство*. 2013. Вип. 2. С. 170-178.

12. Зборюк, Т. П. Арт-терапевтичні технології у психокорекційній практиці. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2010. № 4. С. 23–31
13. Зелінський М. «Асоціальна соціалізація» як джерело системної моральної девіації соціуму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 1. С. 38-42.
14. Зозуляк-Случик Р. В. Духовно-моральне виховання підлітків шляхом формування релігійних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 96-102.
15. Іванова В. Л. Арт-терапія: проблеми становлення і розвитку. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка*. 2009. Т. 108, Вип. 95. С. 43-46.
16. Іноземцев В. Девіантна поведінка молоді та шляхи її корекції. *Імідж сучасного педагога*. 2013. № 7. С. 56-58.
17. Калініна Л. А. Використання лялькотерапії як напряму арт-терапії у корекційній роботі з дітьми, які мають проблеми у розвитку. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка*. 2009. Т. 108. Вип. 95. С. 25-29.
18. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія*. 2010. Т. 146. Вип. 133. С. 50-54.
19. Колпакчи О. Арт-терапія: курс лекцій. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 288 с.
20. Ларіонов С. О. Асоціальна поведінка: теоретичний аналіз категорії. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 18. С. 120-126.
21. Підлипна, Л. В. Психотерапія мистецтвом: програма з основ арт-терапії. *Психологічна газета*. 2008. № 5. С. 10-32

22. Проскуріна Т. Ю. Агресія та аутоагресія у підлітків з невротичними розладами. *Український вісник психоневрології*. 2008. Т. 16. Вип. 1. С. 87.
23. Саранчук К. С. Корекція девіантної поведінки дітей засобами арт-терапії. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2016. Т. 6. С. 307-309.
24. Скорченко, Ю. Арт-терапія, профілактика емоційних і психологічних негараздів. *Мистецтво та освіта*. 2006. № 1. С. 62–63.
25. Сорока О. В. Характеристика музикотерапії як допоміжної арт-терапевтичної технології для роботи з молодшими школярами. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 5. С. 141-146.
26. Співак В. І. Особливості особистісно-рольової реабілітації дітей та підлітків. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 230-235.
27. Тараненко І. Змістова характеристика поняття «важкі підлітки». *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2017. Вип. 20. С. 238-243.
28. Тітов І. Г. Делінкветний підліток, або 20 років по тому. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(1). С. 254-257.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник Басса-Дарки

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить, то «-».

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені призначено.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоби розкидатися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.

20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.

21. Мене трохи засмучує моя доля.

22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.

23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.

24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.

25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.

26. Я не здатний на брутальні жарти.

27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоби вони не зазнавалися.

29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.

30. Досить багато людей заздять мені.

31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.

32. Мене пригнічує те, що мало роблю для своїх батьків.

33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх поставили на місце.

34. Я ніколи не буваю похмурих від злості.

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.

36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.

37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість.

38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.

39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.

42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.

44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.

45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужакам".

46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводитьсь зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.

69. Я не засмучуюсь через дрібниці.

70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.

71. Я часто тільки вдаюся до погроз, а не збираюся їх реалізувати.

72. Останнім часом я став занудою.

73. Під час суперечки я часто підвищую голос.

74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.

75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

Ключ до опитувальника

Фізична агресія: «Так»: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68. «Ні»: 9, 17, 41. Непряма агресія: «Так»: 2, 18, 34, 42, 56, 63. «Ні»: 10, 26, 49. Роздратування: «Так»: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72. «Ні»: 11, 35, 69. Негативізм: «Так»: 4, 12, 20, 23. «Ні»: 36.

Образа: «Так»: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58. «Ні»: 44.

Підозрілість: «Так»: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59. «Ні»: 65, 70. Вербальна агресія: «Так»: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73. «Ні»: 39, 66, 74, 75.

Почуття провини: «Так»: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості: сума балів за шкалами «образа» і «підозрілість».
Індекс агресивності: сума балів за шкалами «фізична агресія», «роздратування» і «вербальна агресія».

Шкала тривожності Дж. Тейлора

Опитувальник Тейлора призначений для вимірювання проявів тривожності, який був опублікований в 1953р. Дана методика складається з 50 тверджень, на які обстежуваний повинний відповісти «так» чи «ні». Тестування продовжується 15-30 хв.

Інструкція обстежуваним

Необхідно дати відповідь на всі твердження, які містить опитувальник. Якщо вони відповідають Вашому уявленню про себе, напишіть «Так», у протилежному разі – «Ні». Якщо Вам важко дати певну відповідь, напишіть «Не знаю». Працювати бажано швидко, не пропускати запитань, ніяких додаткових записів не робити.

Тестовий матеріал

1. Часто я працюю з великим напруженням.
2. Вночі мені важко заснути.
3. Для мене приємні несподівані зміни у звичних обставинах.
4. Мені часто сняться страшні сни.
5. Мені важко зосередитися на якомусь завданні чи роботі.
6. У мене дуже неспокійний і переривчастий сон.
7. Я хотів би бути таким щасливим, як, на мій погляд, інші.
8. Безперечно, мені не вистачає впевненості в собі.
9. Моє здоров'я дуже турбує мене.
10. Часто я відчуваю себе нікому не потрібним.
11. Я часто плачу, у мене «очі на мокрому місці».
12. Я помічаю, що мої руки починають тремтіти, коли я намагаюся зробити щось складне чи небезпечне.

13. Часом, коли я збентежений, у мене виникає сильна пітливість і це дуже турбує мене.

14. Я часто ловлю себе на думці, що мене щось тривожить.

15. Нерідко я думаю про такі речі, про які не хотілося б говорити.

16. Навіть у холодні дні я легко пітнію.

17. У мене бувають періоди такого занепокоєння, Що я не можу всидіти на місці.

18. Життя для мене майже завжди пов'язане з надзвичайною напруженістю.

19. Я набагато чутливіший, ніж більшість людей.

20. Я легко бентежусь.

21. Моє місце серед оточуючих дуже мене турбує.

22. Мені дуже важко зосередитися на чомусь.

23. Майже весь час я відчуваю тривогу через когось або через щось.

24. Часто я стаю надто збудженим і мені важко заснути.

25. Мені доводилося відчувати страх навіть тоді, коли я точно знав, що мені нічого не загрожує.

26. Я схильний сприймати все дуже серйозно.

27. Мені часом здається, що переді мною постають такі труднощі, які я не здолаю.

28. Я майже завжди відчуваю невпевненість у собі.

29. Мене дуже тривожать можливі невдачі.

30. Чекання завжди нервує мене.

31. Часом мені здається, що я ні на що не здатний.

32. Бували періоди, коли через тривогу я не міг заснути.

33. Іноді я засмучуюся через дрібниці.

34. Я легко збудлива людина.

35. Я часто боюся, що ось-ось почервонію.

36. У мене не вистачить духу пережити всі майбутні труднощі.

37. Часом мені здається, що моя нервова система розхитана, і я ось-ось втрачу розум.

38. Найчастіше мої ноги і руки досить теплі.

39. У мене рівний і добрий настрій.

40. Я майже завжди відчуваю себе зовсім щасливим.

41. Коли потрібно на щось довго чекати, я можу бути спокійним.

42. У мене рідко буває головний біль.

43. У мене не буває серцебиття під час очікування на щось нове або тяжке.

44. Мої нерви розхитані не більше ніж у інших людей.

45. Я впевнений у собі.

46. Порівняно з іншими людьми я вважаю себе сміливим.

47. Я сором'язливий не більше ніж інші.

48. Часто я спокійний і вивести мене з рівноваги нелегко.

49. Практично я ніколи не червонію.

50. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.

Обробка результатів

У твердженнях 1-37 підраховується кількість відповідей «Так», у твердженнях 38-50 – кількість відповідей «Ні». Відповіді «Не знаю» підраховуються в усіх твердженнях і кількість їх ділиться на 2. Рівень тривожності визначається сумою цих трьох показників.

До 15 балів – низький рівень.

16-20 балів – нижче середнього.

21-23 бали – середній.

24-27 балів – вище середнього.

28-50 балів – високий.

Методика «Недописана теза»

Ця методика полягає в тому, що підлітку пропонується набір незакінчених фраз, завершуючи які він висловлює своє ставлення до досліджуваної теми, проблеми і т. д. В нашому випадку – це виявлення ставлення дитини до сім'ї, своїх власних можливостей, виявлення цінностей, конфліктів, значимих переживань підлітка.

Гарне життя – це...

Бути людиною – це...

Найголовніше у житті...

Якщо бачиш недоліки людини...

Коли я бачу старших хлопців, що йдуть мені назустріч...

Коли я бачу, як мій товариш робить поганий вчинок...

Найвища цінність для людини – це...

Я буду радий, якщо мій друг...

Я дуже засмучений, якщо друг...

Я вважаю, що казати правду...

Коли мене «дістають», я завжди...

Коли ображають у моїй присутності іншого, я зазвичай...

Своє щастя я бачу в...

Якщо бути активним та ініціативним, то...

У дорослих я бачу...

Однолітки, які мене оточують, найчастіше...

Успіх у житті я розумію як...

Методика вивчення соціалізації особистості учня – виявлення ступеня суспільної адаптованості, ініціативності, автономності, моральності (Рожков)

Мета: виявити рівень соціальної адаптованості, активності, автономності та моральної вихованості учнів. Учням пропонується прочитати (прослухати) 20 думок та оцінити ступінь своєї згоди з їх змістом за наступною шкалою: 4 – завжди; 3 – майже завжди; 2 іноді; 1 – дуже рідко; 0 – ніколи.

1. Намагаюся слухати у всьому своїх вчителів та батьків.
2. Вважаю, що завжди треба чимось відрізнятись від інших.
3. За що б я не взявся – досягаю успіху.
4. Я вмію прощати людей.
5. Я прагну робити так само, як усі мої товариші.
6. Мені хочеться бути попереду інших у будь-якій справі.
7. Я стаю впевненим, коли впевнений, що я правий.
8. Вважаю, що робити людям добро – це головне у житті.
9. Намагаюся чинити так, щоб мене хвалили оточуючі.
10. Спілкуючись із товаришами, відстоюю свою думку.
11. Якщо щось задумав, обов'язково зроблю.
12. Мені подобається допомагати іншим.
13. Мені хочеться, щоб зі мною всі дружили.
14. Якщо мені не подобаються люди, то я не буду з ними спілкуватися.
15. Прагну завжди перемагати і вигравати.
16. Переживаю неприємності інших як свої.
17. Прагну не сваритися з товаришами.
18. Намагаюся довести свою правоту, навіть якщо з моєю думкою не погоджуються оточуючі.
19. Якщо я беруся за справу, то обов'язково доведу її до кінця.

20. Намагаюся захистити тих, кого кривдять.

Для швидкої обробки результатів виготовити кожному учню бланк, у якому проти номера судження ставиться оцінка. Середню оцінку соціальної адаптованості учні отримують при додаванні всіх оцінок першого рядка та розподілі цієї суми на п'ять.

Оцінка автономності обчислюється з урахуванням аналогічних операцій із другим рядком.

Оцінка соціальної активності з третім рядком. Оцінка прихильності дітей гуманістичним нормам життєдіяльності (моральності) – з четвертим рядком.

Якщо отримуваний коефіцієнт більше трьох, можна констатувати високий рівень соціалізованості дитини; якщо ж він більше двох, але менше трьох, то це свідчить про середній рівень розвитку соціальних якостей; якщо коефіцієнт менше двох, можна припустити, що окремий учень (чи група учнів) має низький рівень соціальної адаптованості.